

בחילוק שבין דין פיקוח נפש למצוות 'ונשמרתם'

מאת מורינא המשגיח הגר"ח קפלן שליט"א

'כי עליך הורגנו כל היום'

'חיים ברצונו'

פרק א' גדר דחייה דפיקוח נפש / **פרק ב'** יסוד מצוות שמירת הנפש / **פרק ג'** יקרה בעיני המקום נשמה של ישראל - ישראל ואורייתא חד הוא / **פרק ד'** 'ואומר לך בדמיך חיי' / **פרק ה'** 'כיון שפירש אדם מן התורה קרוב הוא לעבוד ע"ז' / **פרק ו'** ונשמרתם - שומר פתאים ה' - חומרא באמונה / **פרק ז'** 'לכבודי בראתיו' / **הוספה** 'ושם דרך' - נלמד ואף נזהר, נשמח וגם נישמר

פרק א'

גדר דחייה דפיקוח נפש

א.

יושבי בית המדרש

שרויים אנו בתקופה בה יש עיסוק בקיום חובת שמירת הנפש, שהיא מצוות 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', והרבה מדברים כיום בעניין 'פיקוח נפש' ו'ונשמרתם'. ובהיותנו יושבי בית המדרש, העמלים ומבררים כל דבר מן התורה, מוטל עלינו ללמוד ולברר בעיון הסוגיא כדרכה של תורה. ומתוך כך נבא גם כן להוציא עצמנו מטעות חמורה שנשתרבה, הנובעת ממקור של דעת עמי הארצות, בתפיסת יחס ומקום של שמירת הנפש בכללות התורה. וכפי שיתבאר להלן.

[ומכאן נראה דוגמא לשבשתא דע"לא בשלטון השטחיות והארציות, היאך מהלכת השטות מדחי אל דחי, ובונים שיבוש על שיבוש, אשר לא מיניה ולא מקצתיה.] ונתבונן, ונכיר, ונודה להשי"ת ש"שם חלקינו מיושבי בית המדרש'.

ב.

'וחי בהם'

וזה החלי* בגמ' בחולין (ט, ב) שקלינן וטרינן אם סכנתא חמירא מאיסורא לענין דספיקא לחומרא, ופשטינן דחמירא סכנתא מאיסורא, וממים מגולים דמחמרי' מפני ספק סכנה ולא סמכי' אחזקה, ע"ש. ונידון זה לכאורה תמוה טובא, דהלא סוגיא ערוכה היא במסכת יומא (פד, ב), דפיקוח נפש שדוחה שבת זהו אפי' במקום ספק, ואף כנגד רוב, ולכאורה מפורש בזה דחמירא סכנתא בספק מאיסורים, ואפי' כלפי רוב דבאיסורים סמכי' לגמרי עלי', בפיקוח נפש לא סמכי' ארובא¹. וכע"ז הקשה שם בפנ"י, עיין בדבריו.

ומבואר, דדין פיקוח נפש הנלמד מקרא ד'וחי בהם' (וימא שם), אינו שייך כלל לההיא סוגיא דחולין. וחי בהם אינו מצווה, וחי בהם זהו דין דחייה, הצלת נפשות דוחה שבת. לא מצוות ההצלת נפשות דוחה השבת, אלא גוף ההצלת נפשות דוחה שבת². וזהו לא שייך כלל לסוגיא בחולין שבה הנידון הוא בחיוב שמירת הנפש אם מחמרי' בספק³. ויתבאר עוד.

ומפורש כן בדברי התוס' בנדה (מד, ב ד"ה איהו) כלפי גוסס, דאף שלא נאסר להורגו, דהא 'רוב גוססין למיתה', מ"מ מחללין עליו שבת, דבפיקוח נפש אין הולכין אחר הרוב⁴. והנה לא זו בלבד שאין חובת הצלה, אלא אף שפיר אזלי' בתר רוב לגבי איסור להורגו, ואעפ"כ מחללין שבת עליו. וע"כ דדין וחי בהם דוחה מצ"ע, ולא מחמת המצווה כלל⁵.

* בסיוע דיבוק חברים, הגר"ח אלבק ועוד.

¹ ארובא וחזקה רובא עדיף.

² ולחומר הדבר נדגיש עתה מה שיתבאר עוד בהמשך. שלא יעלה בלב האדם הרהור דהא דהצלת נפשות עצמה דוחה, זהו מפני דעד כאן בא תחום חיובו של האדם. דחובת קיום מצוות התורה חודרת ומתפשטת רק עד גבול זה של מסירת הנפש. חלילה מלחשוב כך. אלא דזה גופא דין התורה 'וחי בהם', שכך הוא האופן וצורת הטלת המצוות, עם ומתוך רצון התורה בקיומו של האדם. וכמש"כ רש"י בסנהדרין (עד, א ד"ה מאי חזית) 'שלא התיר הכתוב אלא משום חביבות נפשם של ישראל, וכאן שיש אבוד נפש חבירו לא ניתן דבר המלך לדחות שצוה על הרצאה'. וע"י עוד בלשונו שם (ד"ה סברא). וית' גדר הדברים להלן אות יב' - יג'.

³ וע"י לקמן אות ח' עוד יישוב בעיקר הקושיא.

⁴ וע"י להלן אות ט'.

⁵ והנה בא במחתרת ניתן להצילו בנפשו, ואף בשבת, כדילפי' סנהדרין ע"ב ב'. והנה מפורש ברמב"ם (הל' גניבה פ"ט ה"ז) שאין בהריגת הבא במחתרת חובת הצלה אלא רשות הוא, וכ"מ בתוס' סנהדרין ע"ג א' ד"ה אף. וצ"ב מ"ט לא יהיה חובה מדינא ד'לא תעמד על דם רעך'. ולכא"ו הטעם הוא מפני דלא הוי ודאי סכנה אלא ספק. ומש"ה אינו חיוב, דל"ש משאר ממצוות דבספק כה"ג ליכא חיוב וכמשי"ת לפנינו. ומ"מ היתר דפיקו"י איתא. וש"מ מקור להאמור דהדחייה לאו מחמת מצווה היא. אלא בסוגיא דיומא, דדייני' מנלן דפיקו"י דוחה, וחד מ"ד ס"ל ללמוד מדין בא במחתרת, דדוחה שפיכו"ד שניתן להצילו בנפשו, ואפילו מספק, דשמא על ממון בא. ואסקי' עלה בגמ' דלא בעי' למילף מהא, דלמא כדבא הוא דאמר חזקה וכו', והוי ודאי סכנה ולא ספק סכנה, ואם כן מנלן דבספק דוחה שבת. ובפשוטו לפי זה אין לומר שהטעם שאין חובה בבא במחתרת זהו מפני הספק, דהא הכא אמרי' דהוי ודאי. ואולי יש ליישב, שכל עוד ולא ידעי' דבאמת ספק סכנה דוחה שבת, נקטינן שאין ללמוד מבא במחתרת, דאיכא למימר דהוי ודאי, אך למסקנא דידעי' מקרא ד'וחי בהם' דאפילו ספק סכנה דוחה שבת, שוב הדרי' לניחותא דבא במחתרת ספק הוי.

ואולם, יש לעיין בעיקר הדבר ממה שפירשו התוס' בסנהדרין (עג, א ד"ה אף), דלולי שהיה מקרא נוסף המלמדנו חובה בהריגת הרודף, הייתה הריגתו רשות. והנה כאן הוי ודאי סכנה, ואפ"ה אמרי' דרשות הוי. ועל כרחך דאין זה מפני הטעם האמור. ובפשטות הטעם הוא, מפני דאף שזכות הנרדף להינצל אף על חשבון הריגת הרודף, מ"מ סו"ס כיון דאיכא הריגת אחר אין חובה בהצלתו, [וכעין הסברא האמורה ברש"י (עד, א) כלפי מאי חזית].

דין דחייה

ויש לנו להוכיח גדרו של דין זה מסוגיית הגמ' ביבמות. דהנה ס"ד התם (ג, ב) שעשה דוחה לא תעשה אפי' שיש בו כרת, ושלכן ה"א שיבוס ידחה עריות. ויש מקשים, דהלא מצוות יבוס היא מצווה הנדחית מפני פיקוח נפש (ככל מצוות התורה), ואילו איסורי עריות אין פיקוח נפש דוחה אותם כמפורש בסנהדרין (עד, א). וכיצד זה יתכן שדבר העומד כנגד פיקוח נפש, ושלכאורה הוא דבר שראוי להחמיר בו יותר מפני חשיבותו, ידחה מפני דבר שפיקוח נפש דוחהו, והוי אומר - לכאורה - שהוא קל ממצוות הצלת נפשות.

ונראה, דאכן בעלמא בנידון של ג' מצוות, אם א' דוחה את א', הרי זה גם מקור להכריע גדר דחייה שבין כולן. אבל הא גופא מה שמוכח מכאן, שפיקוח נפש אינו דוחה מפאת היותו מצווה. ולא בעדיפות מצווה זו ע"ג מצווה אחרת עסקינן, כי היכי דנלמד מכאן שכמ"כ מצוות עריות גדולה ממצוות יבוס, אלא שהוא דין דחייה בפ"ע, [כאשר ית' בהמשך]. ואשר על כן יתכן דמצווה שאמרה תורה שאין פיקוח נפש דוחה אותה, תדחה מפני מצווה אחרת. ואף שהיא עצמה נדחית מפני פיקוח נפש, שאין ראייה כלל מדין הדחייה לגודלה או לעדיפותה של מצווה מסויימת⁶. ומכאן הננו מעמידים דפיקוח נפש אינו דוחה מכח מצווה, וככל הנ"מ בדין ובהבנה בכלל שית' בהמשך.

[והן אמנם דיתכן ובתורת פירכא שייך לפרוך מה לעריות שאין פיקוח נפש דוחה אותם⁷, שכן דרך הפירכא שמצינו קולא בזה שאין בחבירו, אבל אי"ז מחמת איזו תפיסת טעם שזו מצווה חשובה יותר שאין פיקוח נפש עומד בפניה, וזו מצווה הפחותה מפיקוח נפש].

ד.

גדול ת"ת יותר מהצלת נפשות

ובגמ' במגילה (טז, ב), מתברר להדיא גדר הדברים. 'אמר רב יוסף גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות', ע"ש דילפי' לה ממרדכי. אף שוודאי מרדכי היה מחוייב בעסקו להצלת ישראל, וכמו שנר' מדברי ה"ט"ז (ס' רנ"א ס"ק ו') שפירש על דברי הגמ' הללו שאע"פ שפיקוח נפש דוחה ת"ת, יותר זוכה מי שלא בא לידו הפיקוח נפש, וזכה לקיים ת"ת. ומפורש בזה, שהדיון מה גדול יותר ומה דוחה אלו הם שני קוים שונים, והצלת נפשות דוחה תלמוד תורה הגדול הימנה.

והיא גופא מה שבאה מימרא זו של רב יוסף ללמדנו, כמו שיש להוכיח מיניה וביה. שהנה הלא מבטלים ת"ת לקיום כל המצוות, אף שת"ת גדול מהן והיא כנגד כולן, וא"כ אמאי איצטריך להשמיענו שת"ת גדול מהצלת נפשות. וע"כ שהדחי' של פיקוח נפש באמת איננה משום המצווה. וגדר הדברים נראה, כי שאר המצוות באמת אינם דוחות תלמוד תורה, אלא שכן היא צורת התורה שניתנה ע"מ לעשות, וזהו חלק מעצם קיום מצוות ת"ת⁸. ומשא"כ פיקוח נפש הדוחה כל המצוות, וגם תלמוד תורה נדחה מפניו, מכח הדחייה המונח בפיקוח נפש, ובזה היה ס"ד לומר שהינו גדול מת"ת⁹. וזהו מה דאשמועינן רב יוסף, שאפילו הכי גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות.

ה.

לא תעמד על דם רעך

ולאור האמור יש לדון נפק"מ לדינא. דבכל גוונא דאם ניזל בתר רובא אין כאן הצלת נפשות, אזי אף דשרי לחלל שבת, מ"מ חיובא מדין 'לא תעמד על דם רעך' ליכא. דלא שאני משאר דיני התורה, דאזלי' בהו בתר רובא¹⁰. ורק דין דחייה האמור ב'יחי בהם' דוחה אפי' במקום רוב, אבל חיובא ליכא. ואם יבא אדם לסמוך על הרוב ולא להשתדל בהצלה, לא יורו לו שחייב הוא להציל¹¹.

⁶ ועכ"פ הרי לן להדיא אופן של פיקוח נפש דוחה שבת [ואף לא תרצח לפי פשטות הסוגיא ביומא] בלא חובה, וע"כ כמש"נ דדחייה דפיקוח נפש לאו משום חובת הצלה קאיתנין עלה, ואין 'יחי בהם' ודין הדחייה הנלמד ממנו, בגדר מצוה. ואע"פ דליכא מצוה, דוחה לשבת. ומיהו יל"ד לפיה"מ כנ"ל שהא דליכא מצות לא תעמוד על דם רעך, מאחר דאיכא רשות, ע"כ משום דלגבי חובת הצלה יש לנו לדון גם בהצלת חייו של הרודף. ומעתה לא דמי לניד"ד, מאחר דהכא מפאת עצם ההצלה, ומה שנוגע לדחיית שבת מחמתה, שפיר הו"ל בכלל מצוה ובגדר חובה, דאך משום וכלפי הריגת הרודף, נקטי' דל"ש שתהא במצוה. [ומ"מ אי גם הלא תרצח נדחה משום פיקוח נפש, שכי"ה עכ"פ הגדר המבואר ביומא לגבי בא במחצרת, אכתי קיימא הראי'].

⁷ ובודאי מי שאינו יודע ללמוד יתקשה להכיל את גוף הדין דחייה בלא שאילת 'למה'. ואולי באמת יש להשיבו על שאלה זו, וכדלהלן [אות יב], אבל זהו אך בתורת עוד קומה, ורק אחר שנעמיד את עצם הדבר בהווייתו כפי שהינו עולה מתוך דברי הגמ'.

⁸ וממילא לא ללמוד משאר מקומות שעדל"ת שיש בו כרת. ועי' בקוה"ע סי' מח' אות טו'.

⁹ ועי' פח"י שבועות מאמר יג' אות ג' ובהרחבה במאמר מ'.

¹⁰ ומה שדוחה מצוות זהו משום שזהו גופא דין תורה של 'יחי בהם', אך ת"ת שהוא העמדת התורה עצמה, בזה היה ס"ד דאם אפי"ה דוחה שמא גדול פיקוח נפש. והא קמ"ל רב יוסף דלא. ובטעם הדחייה באמת עי' להלן אות יב'.

¹¹ ועי' להלן אות ט' שנת' דאף כלפי לא תרצח' אזלי' בתר רובא.

¹² ואף דודאי כן הוא דראוי להציל נפש הישראל, שהרי אמרה תורה לדחות השבת בעבורה, אך חיוב ליכא. והנה עי' בכתובות (טו, ב), שכתב הרמב"ן בתו"ד (שם ד"ה הא), דלדעת שמואל אפילו במקום שהרוב עכו"ם הם מפקחין את הגל בשבת להצלת נפשות, 'ומצווין להחיותו'. והנה לכאן מכאן מקור שלא כהאמור, דאפילו כלפי חיובא דהצלת נפשות לא אזלי' בתר רובא. אלא דיעוי' בלשונו שכתב שם בתחילת דבריו, 'משמע דמחצה וכו' אין בי"ד מצווין עליו להחיותו'. וכמה פעמים שם הזכיר בי"ד. ועל כן נר' דאדרבה מכאן ראייה להאמור. דס"ל להרמב"ן דבהאי קרא ד'יחי בהם' הוטלה חובה להחיות, אלא דרק על בי"ד היא. וכלומר, דלאו מצווה היא, אלא ידיו, וככל הדינים המסורים והמוטלים על בי"ד. ולפי זה למדנו, דודאי רצון התורה הוא בהצלת הנפש, אלא שאין זה מצווה, אלא חלק מההנהגה הנכונה באופן קיום התורה. והאחריות על קיום זה מסורה בייחוד לבי"ד.

ואם תשאל, והלא כתב הר"מ (פ"ב מהל' שבת ה"ג), 'אסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה'. וכתב המ"מ מקורו מן הירו' 'הזריז הרי זה משובח, והשואל ה"ז שופך דמים'. וכן נפסק בשו"ע (שכ"ח ב). ומשמע דחיובא איכא. ובכל גווני דמחללין שבת, והיינו אף באופן שהוא כנגד רוב. תשובתך, דזהו דווקא בציור שאינו רוצה להציל מחמת השבת, שמחמיר בשבת שלא לדחותה מפני פיקוח נפש, והוא נקרא 'שופך דמים', [שהיא חומרא שלא בכל מי שאינו מציל נפש מצאנוה]. ומפני, שקובע שראוי שלא יצילוהו מפני השבת, והרי הוא אומר בזה שדינו למות, היפך מה שלימדה תורה שהשבת נדחית מפני פיקוח נפש. אך אם אינו משתדל בהצלה מחמת עצלות, לכאורה לא יקרא בזה שופך דמים, שכן רשאי הוא לסמוך על הרוב לקולא בזה. והוא הביאור שהאיסור הוא 'להתמהמה'. כלומר, ההיסוס במה שלימדה תורה שראויה שבת לדחות מפני נפש הישראל.

ובפשוטו כן הוא, דלא לישתמיט מן הרמב"ם ומהראש"י דלאו ד'לא תעמוד' שאני משאר הלאוין, דלא סמכי' ביה ארובא. והחולק בדבר זה עליו מוטלת חובת ההוכחה.

ומדברי הגמ' בסנהדרין (עג, א) יש ללמוד כהאמור. ממה דמקשי' שם למה נתייחד לאו ד'לא תעמוד' להציל לחבירו, ותיפו"ל מדין השבת אבידה, שהלא השבת גופו נתרבתה גם היא לחיוב, מקרא ד'והשבות לוי' ע"ש. ולכא' היה לנו ליישב דנפקא מינה לרוב, שבהשבת אבידה אזלי' בתריה, כמב' בתוס' ב"ב (כג, ב ד"ה מחצה), וסופ"ק דכתובות (טו, ב ד"ה להחזיר), ואילו בלאו ד'לא תעמוד' לא אזלי' בתריה. ועל כרחך, דבלאו דלא תעמד גם כן אזלינן בתר רובא, ואין נפקותא בעניין זה בין לאו דלא תעמד להשבת אבדה.

פרק ב'

יסוד מצוות שמירת הנפש

ו.

ונשמרתם מאד לנפשותיכם

ועד עתה עסקנו ביישוב גוף הקושיא בחולין, דלא דמי לסוגיא ביומא דמיירי בהלכות דחייה, ואילו בחולין הנושא הוא בחובת השמירה. אמנם עיקר הדברים הוא כדלהלן.

מחוייבים אנו לשמור הנפש מן הסכנה, ונלמד זה מן המקרא 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם'. ובאמת עיקר לימוד זה חידוש הוא, שכן פשוטו של מקרא עוסק בחובת שמירת הזכרון של מעמד הר סיני. וכדאיתא במקראות שלפני כן, 'השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך'. וכמבואר ברמב"ן בסהמ"צ¹² שהיא מצוה לזכור במעמד ה"ס. [ועיי' רמב"ם ריש הל' ת"ת בפ"י המחייב הנלמד מכאן]. אלא שבגמ' בברכות (כג, ב) הובא מקרא זה כלפי חובת שמירת הנפש בשם גוי אחד שאמר 'כתוב בתורתכם ונשמרתם וכו'. והכי קי"ל, דאף שפסוק זה עוסק בשמירת נפשנו משכחת מעמד הר סיני נכללה בהטלת חובה זו גם הטלת חובת קיום שמירת הנפש¹³.

והנה כללו לנו חז"ל בזה איסור שתיית מים מגולים, מפני החשש שמא הטיל נחש ארסו בהם. ויש לעיין אם סכנה זו דוחה שבת. וכגון העומד במצב פיקו"נ שאם לא ישתה מים ימות, בשבת, ובפניו שני אופנים, או שישתה מים אלו המגולים, או שיחלל שבת להביא מים אחרים. היותר לו זה הדבר. או האם נימא ליה שיכול הוא לעבור על איזה איסור דרבנן למען הבאת מים נקיים. נראה פשוט שלא, ולא שמענו כן מעולם בשום אחת מן הסכנות¹⁴.

וגם מקור מפורש יש להביא, מדברי הגמ' בע"ז (יב, ב) שהזהירה הברייתא 'לא ישתה אדם מן הנהרות וכו' מפני סכנת עלוקה' [היינו מפני החשש שמא תעלה עלוקה בשתייתו]. ומכאן מביאה הגמ' סיוע לדברי רבי חנינא, האומר שמי ששתה נימא [עלוקה – רש"י] מותר להחם לו מים בשבת, דהוי סכנת נפשות. ומוכח דזהו דווקא למי שיועד ששתה עלוקה בוודאי, אבל אם שתה ולא נודע אם עלתה לו נימא, לא אמרי' דמפני הספק נחלל עליו שבת.

ז.

צדדים - אפשרויות

ואכן צריכים אנו להעמיד גדר הדברים, מאי שנא סכנה זו מפיקוח נפש.

ונראה ששיעור הדברים כך הוא. כל בן ביהמ"ד יודע שיש תורת ספק לעצמה, ישנו ספק עם צדדים, ויש אפשרויות שאין בהם תורת ספק. ובכללות גדר הדבר הוא, דהיכא שמונח לפנינו איזה נתון שמעוררנו לתהות באיזה אופן אירע, ולנו שני אפשרויות בפירושו, האחד לאסור והאחד להתיר, ספק יחשב. ואילו במקום שאין אנו שואלים על דבר באיזה צד אירע, אלא שאנו מעוררים מעצמנו נידון האם אירע כך וכך, לא יחשב זה בגדר ספק אלא בגדר אפשרות, אשר בד"כ בכל כה"ג אמרי' מה"ת להסתפק ולא חיישי'.

¹² במצוות אשר לפי"ד השמיטן הר"מ.

¹³ ועיי' לקמן [אות כא].

¹⁴ א.ה. ואין לומר דהלא חז"ל אסרו מים מגולים אלו, [או דנכלל לגמרי בחובת ונשמרתם, או דעכ"פ איסור דרבנן הוא], וחשיבי כמאן דליתנייהו, [ועכ"פ לפחות כלפי איסור דרבנן אחר], ואם כן יוכל לחלל שבת למים נקיים. זה אינו, דהפיקוח נפש שלפניו מתיר לשתות מים אלו. [וכדלהלן, שאין במים אלו דין פיקו"נ]. ואין לומר מאי אולמיה דהאי איסור מהאי איסור. כי כאשר יש לפנינו מים אלו שבהם תלויה הצלת נפשו, אזי מותרים המה מפני פיקו"נ, ואין לו לחשב מים אחרים שאינם עומדים לפניו, שלא בהם תלויה הצלת נפשו, אלא שיכול לחדש לו אותם להינצל. ופשוט.

והנה בכל הציורים הללו עם זאת שהסכנה עלולה ויכולה להיות בהם, מכל מקום אינה אלא בגדר 'אפשרות', ולא בגדר צד. שאין כאן איזה מספק וסיבה לומר שהטיל נחש ארסו במים אלו וכדו', אלא שזהו יתכן ואפשרי ששתה נחש, וזהו חידוש במצוות שמירת הנפש שנכלל בה אף מקרים אלו, כמים מגולים וכה"ג¹⁵. אבל אין זה דוחה שבת. ואילו האמור בכל מקום בפיקוח נפש מיירי בדאיכא סכנה לפנינו, שרואים אנו איזה דבר שיש בו צד לתלות לכאן ולכאן, ואין זה בגדר העלאת אפשרות בעלמא, ובהא דווקא נאמר פיקוח נפש דוחה כה"ת.

וכמו כן כעת, בסכנת הקורונה, לא יצאה שום הוראה מן הפוסקים להתיר חילול שבת כלשהו מדינא דפיקוח נפש¹⁶.

וראה דברים מפורשים בתשובות הרעק"א (מהדו"ק סי' ס';) וכע"ז בפרק כירה 'כדאי רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק', פירש"י סכנה, והרי בסכנה או ספק סכנה אפילו איסור דאורייתא נדחית, ומאי צריך לסמוך אדר"ש, אע"כ דאין כאן עתה בגדר ספק סכנה להתיר איסור בשביל זה, אלא כיון דעל צד הריחוק הסתעפות סכנה מקרי שעת הדחק וסמכו אדר"ש. עכ"ד¹⁷.

ח.

פיקוח נפש - ונשמרתם

ולפי הנלמד אתי שפיר באופן נוסף מה דאקשי' למעלה דלא פשטינן לבעיא אי חמירא סכנתא מאיסורא מהסוגיא ביומא. דהתם מיירי בפיקוח נפש, ובסוגיא דחולין עסקי' בסכנה. ואלו הם שני תחומים שונים. דין דחייה האמור בפיקוח נפש, [דאף אם הוא גם מצווה זהו דווקא במקום שיש פיקוח נפש לפנינו], ומצוות שמירת הנפש מן הסכנה, שהיא להתרחק מן האפשרות של סכנה.

וכן הוא פשוט, דונשמרתם אינו סניף לפיקוח נפש ושלא מענינו לגמרי¹⁸, ולא הוזכר בר"מ ונשמרתם בהדי פיקוח נפש כלל. והש"ש (ש"א פ"ד) כשדן מ"ט חמירא סכנתא מאיסורא, לא מסיק אדעתיה דזהו משום פיקוח נפש. וגם בפמ"ג כשדן אם חמירא סכנתא מאיסורא גם במקום רוב או במקום ס"ס (או"ח משבצות זהב קע"ג סק"ז), לא מעלה ס"ד לדמויי לדינא דפיקו"נ¹⁹. והרמב"ם כתב בהלי רוצח ושמירת נפש (פ"א) שהרבה דברים אסרו חכמים מפני סכנת נפשות. ואותם האמורים שם ודאי אינם דוחים שבת, שאין דין פיקוח נפש מדרבנן, כמובן. ולא שייך הרחבה בדין פיקוח נפש, ורק במצוות ונשמרתם ניתן לומר שכללו רבנן בחובת הזהירות עוד אפשרויות סכנה²⁰.

ט.

ונשמרתם במקום רוב

ולאור האמור, נמצינו למדים גם לאידך גיסא. דכשם שדין הדחייה אינו בהכרח בא עם מצווה²¹, כמו כן תתכן מצווה בלא דין דחייה. וכגון בציורים הנ"ל, דלחובת ונשמרתם איתא, ואין דינה לדחות את השבת.

והיינו, כי מצוות ונשמרתם היא ככל המצוות שבתורה, ואינה דוחה שום מצווה. ומדחיית תפילה בציבור אין ללמוד כלל, שכן נאמרה חובתה, שבמקום הצורך אין חיוב לטרוח עבורה²². וגם מה שמבטלים תורה מחמת קיום ונשמרתם, אין זה מפני כח דחייה שבה לת"ת, אלא שהוא ככל המצוות שמבטלים ת"ת לקיומן, שכן היא צורת התורה ולימודה, שניתנה ע"מ לעשות.

ועוד נפק"מ יש בדבר. שאף אם נאמר דחמירא סכנתא מאיסורא זהו גם במקום רוב [אשר דן בזה הפמ"ג המובא באות הקודמת], מ"מ ברוב עכו"ם נראה דוודאי שאזלינן בתריה לקולא. ואף שבפיקוח נפש גם אחר רוב כזה אין הולכים, ונשמרתם שאני. והטעם הוא, שבכה"ג הרוב אינו שולל רק את הסכנה אלא שולל את עצם החיוב. שכל מה דאמרי' שבו'נשמרתם' לא הולכים אחר הרוב, זהו רק מפני שגם צד רחוק נכלל בחובת השמירה, שגם ממנו צריך להשמר [וכדית' להלן אות יט']. אבל גופו של דין, ודאי הוא ככל התורה שסמכי' ארובא. ואם הרוב אומר שאין חובת ונשמרתם, אין סיבה שלא נילך אחריו. ודווקא בפיקוח נפש שנאמר שכל צד הצלת ישראל דוחה שבת, אז גם ברוב עכו"ם מחללי'.

¹⁵ ולהלן (אות יח ואות כא) ית' הטעם בזה.

¹⁶ מלבד הוראה אחת [בתקופה מסוימת] מאת הגר"י זילברשטיין, שהיתה בתקופה של ספק וחשש גדול מהתפשטות המגפה והיותה 'כדי להמית' ר"ל, באחד שיש עליו לידת הספק ומקבל תוצאות בדיקה בטלפון בשבת, שיש לו לענות על ידי שינוי. שגם בזה לא נאמר היכא שאינו יכול על ידי שינוי דשרי בלא שינוי. ולא דמיא לנידו"ד, כיון שכבר יש עליו ריעותא של ספק, וכדלהלן בפנים בגדר הדברים.

¹⁷ והראה חכ"א דברי הר"ח (שבת צה, א) בהבאתו הגמ' בכתובות (ס' א'), 'תניא רבי מאיר אומר גונח יונק חלב בשבת, מ"ט מפרק כלאחר יד הוא ובמקום צערא לא גזרו רבנן'. ובר"ח איתא הגירסא, ובמקום סכנה לא גזרו רבנן. [ועיי' תוס' כתובות שם.] ומבואר דאיכא סכנה שאינה בגדר פיקו"נ לדחות, ולא מהני אלא שיש דמש"ה לא גזרו רבנן.

¹⁸ וברמב"ם נראה דחובת ונשמרתם היא סניף למצוות מעקה [עיי' בדבריו בהלי רוצח ושמיי' פ"א ה"ד].

¹⁹ שנאמר במקום רוב, כמובא לעיל. ושנסתפקו בו כלפי ס"ס.

²⁰ ועוד ראינו יש להביא ממש"כ הידרכי משה (יו"ד קט"ז), כלפי מה דאמרי' בגמ' 'דבר בעיר כנס רגליך' (ב"ק ס, ב), כלומר להתכנס בבית. ובמקום אחר אמרי' שאם יש דבר בעיר אזי לברוח מן העיר. וכתב בזה הד"מ, דלמעשה תלוי במנהג ישראל, ובמקום שבורחים צריך לברוח, ובמקום שנוהגים להתכנס, אז זהו מה שצריך לעשות. דמנהג ישראל תורה הוא. ואטו בפיקוח נפש שייך למימר דעבדי' ע"פ מנהג, והלא בהצלת הנפש עסקי', ואין לו אלא לשקול מה מביא הצלה טפי. ורק אם בקיום מצוות ונשמרתם עסקי' שייך לומר שמנהג ישראל הוא באיזה אופן לקיים את המצווה, ובו תליא צורת הקיום, או שבו עלינו למיזל בתר העצות שהורו חז"ל.

²¹ כמשנ"ת לעיל [אות ה'] כלפי לאו דלא תעמד, וכן הוא נמי כלפי עשה דונשמרתם, וכדלהלן.

²² וכמו שלא נתחייב לילך לתפילה בציבור אלא עד מיל לאחריו וארבע מיל לפניו (שו"ע סי' צ' ס"קט"ו).

ויש לפרש טפי, דלאו משום קולא איתין עלה, אלא, שכל תורת חובת ציבור שייכא כשקיים ציבור. וגם אם נימא דבעי' להתאסף משום כך, מ"מ במה דברים אמורים כשהתפוצא דציבור קיים, וכולם בני הציבור ניהו. ובאופן שאין האסיפה ראויה [כגון מפני הסכנה] או עכ"פ יחיד זה אינו בר הכי, ליתא לחיוב כל עיקר.

ובכלל נראה לדון, דמיונות ונשמרתם אינה מחייבת הצלה כי אם הישמרות מעצם מצב הסכנה. ונ"מ שלגבי הצלה לא נימא שחייב להציל אף כנגד רוב וס"ס²³. ונראה לדון עוד לאידך גיסא, שאם יעמיד אחד את חברו במצב סכנה, ובדעתו להצילו מן הסכנה, אפשר שלא יעבור בלא תעמוד, אבל מ"מ מוזהר מדין ונשמרתם²⁴.²⁵

ואף כלפי 'לא תרצח' מבואר בדברי התוס' בנדה (מד, ב ד"ה איהו) דאזלי ביה בתר רובא. מדאמרו דמותר להרוג גוסס דאזלי בתר רובא דרוב גוססין למיתתה. ועי' בהע"י²⁷.

פרק ג'

יקרה בעיני המקום נשמה של ישראל - ישראל ואורייתא חד הוא

י.

מחמיר בפיקוח נפש

והנה נודעו דברי הגר"ח 'אני מחמיר בפיקוח נפש ולא שאני מיקל בשבת'. ועלינו לשלול הבנה מסויימת בדבריו. שזהו מפני שהיות והדין שפיקוח נפש דוחה, אזי יש ללמוד מכאן שפיקוח נפש חשיב טפי, וראוי לחשוש לצד דילי' יותר מחשש למצווה אחרת. שלא כן הדברים. ובעלמא במצוות הדוחות כגון כלאים הנידחים בציצית, יש לדון במה עדיף להחמיר, ומסתמא תליא אם הוי בקום ועשה או בשוא"ת. ורק בפיקוח נפש חידש הגר"ח דמחמירי' ביה.

כי בעלמא שהמצווה דוחה, תוכן הדבר הוא, שדינה של מצווה זו להתקיים אף על 'חשבון' קיום מצווה זו. דאפילו עד כדי ביטול המצווה האחרת באה חובתה של המצווה הדוחה. ועל כן, בספק שאין כאן מצווה זו כנגד מצווה זו, אלא רק צד מצווה זו לעומת צד מצווה אחרת²⁸, שוב אין לנו להעדיף אחת על חברתה. שלא נאמרה כאן חובת השתדלות במצווה זו יותר מבאחרת, אלא שזו מתקיימת על 'חשבון' השנייה. אבל בפיקוח נפש, שכל עיקרו הוא דין דחיה, (ואפילו אם נימא דמונח ביחוי בהם' מצווה, מ"מ הדחיה אינה מחמת המצווה אלא מחמת גוף ההצלת נפשות, וכדלעיל), יתכן לומר דגם זה מונח בהלכות הדחיה, להחמיר בזה יותר מבזה. דזהו גופא מה שנאמר בדחיה, שדין העסק בזה לדחות הכל, וגם בספק הוא בכלל ההתעסקות בקיום פיקוח נפש.

יא.

תנועת הדברים - רוח חכמה ושמימיות

[תנועת הדברים מכוונת אלינו פנימה. ראשית, למען בהירות הסוגיות, שנשכיל להבין שפיקוח נפש וחובת שמירת נפש אלו הם שני סוגיות שונות. זאת ועוד, מפני שיש לנו להתעלות ולבדל עצמנו מעצת השטחיים שאימצו לשון על פיקוח נפש, 'שהיא מצווה נשגבה שבתורה'. ובמקום אחר העמידו, 'מה שעומד בראש המערכת התורנית אלו הם שני המצוות הנשגבות, לא תעמוד על דם רעך, ומצוות ונשמרתם מאד לנפשותיכם'.

ולזאת זכינו להיות יושבי ב'המ"ד וללמוד, דדין הדחיה של פיקוח נפש אינו ענין למצוות ההצלה והשמירה. ומה עוד ראינו נכוחה [לעיל אות ג'-ד'], שדין הדחיה אינו נוגע כלל ל'נשגביות' המצווה, או לעמידתה ב'ראש המערכת התורנית'.

ומי גילה את אזנם שיש מצווה כזו שהיא היא 'העומדת בראש המערכת התורנית'. והאם אי מי הוא בר הכי להחליט בעוז מהי המצווה הלזו. מי יהיו להעלות על דל שפתיו נוסח כזה, 'מצווה נשגבה שבתורה', אם לא שרוח שטות וארציות בוערת בקרבו. אם לא שהוא מוצא באמירה זו תחושה של פריקת עול ושחרור מן התורה. אם לא שמוצא מנוח לנפשו בהעמדת משהו למעלה מכל התורה²⁹].

²³ ואף שלגבי ונשמרתם יתכן שצריך להחמיר גם במקום רוב וס"ס.

²⁴ כמובן דלא מיירי במקום שאלהיו הנביא אומר לו שוודאי יציל.

²⁵ וכמו שבמצוות מעקה ואזהרת 'לא תשים דמים בביתך' פשיטא דאף אם עומד להציל מוזהר מפאת עצם קיום התקלה. [ופשיטא דבכה"ג אין דוחין את השבת לסלק המכשול ואפשרות הסכנה, כאשר אפשר להציל בלא"ה].

²⁶ ונתבונן כמה הילכתות גבירות למדנו מכאן, ע"י חלוקת הסוגיות והעמדת כ"א לעצמה כצורתא דשמעתתא. שבלא העיון נתפסים כל אלו כחטיבה אחת, ועתה זכינו לאסוקי שדין פיקוח נפש לבדו, ומצוות לא תעמוד לחוד, ומצוות ונשמרתם גם היא בפ"ע. ונפק"מ טובא בינייהו. [ויש לציין בקצרה עוד נ"מ בזה, המבואר בסוגיא דסנהדרין ע"ג א' שלא מילתא דפשיטא היא שחובת ההצלה מחייבת לשכור פועלים להציל, וראה בלשון רש"י שם שגדר המחייב הוא מה שיכול להציל. ועי' יד רמ"ה שם לענין להוציא ממון. וראה בבבא גר"א (יור"ד סי' קנ"ז סק"ה) שלמד מכאן לגבי 'מי שבידו למחות' על עון. ועכ"פ ש"מ דלא כתפיסה שלא תעמוד מחייב לדחות הכל ולוותר על הכל]. וכמו שלימדנו הגר"ח שמואלביץ, שהאומר שני דינים 'מגדיל' את התורה, ולעומתו המתעצם בהעמדת 'לשיטתו' הרי הוא 'מקטין' את התורה. וכן מתוך נידו"ד נכיר בהפסד של המקטין את התורה, ומידה טובה מרובה, מעלת העמלות להגדיל תורה ולהעמידה לאמיתה.

²⁷ איתא בחולין (מז, ב) שאמר רבי נתן לאשה אחת על תינוקה שתמתין מלמולו מפני הסכנה, לפי שלא היה דמו נבלע בו. ופירש רש"י ילפי שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש אלא וכו'. והגר"ח קרייזוירט הקשה להגרא"י, מה בעי' לטעם זה, דהלא אף אי נימא דמצוות מילה עומדת כנגד פיקוח"נ, מ"מ מי התיר לעשות מעשה מילה בידים ולרצחו בכך. ודחאו הגרא"י שאם רש"י היה נוקט האי טעמא היה קשה מפנ"מ לא נקט טעמא היתר פיקוח"נ. וראה באבני"ז (יו"ד שכג) תנא דמסייע לעיקר דברנו, שהעמיד הסוגיא דהתם במיעוט מתים מכך. ופירש שלפי זה יש לומר דא"ש דברי רש"י הללו, דבאמת מצד הרצחה אזלי בתר רובא, ורק מחמת הדין דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, המבוי' בסוגיא דיומא, משו"ה א"ל רבי נתן המתני עד שיבלע בו דמו. ובי"ה שזכינו לכוין לדעתו בחידוש דין זה.

[ונרדו"ח בזה עוד מה שצריך הסבר קצת בדברי רש"י הללו, מאי אתא לאשמועינן, והלא כ"ה הדין פשוט וברור דאין כל המצוות עומדות בפני פיקוח"נ. ולאור האמור הא גופא אתא רש"י לאשמועינן, דהסוגיא דהתם מטעם פיקוח"נ אתי' עלה, דאיכא מיעוטא, ורק מטעם זה, דמריצחה ליכא כלל למידן דאיכא רובא. ועי' באבני נזר שם ומ"ש לגבי מילה.]

²⁸ ועי' שם שקיימת מצווה זו אין המצווה השניה כנגדה כלל.

²⁹ וכדית' להלן [אות יז] התאוה שבוה.

יב.

מי חביב יותר - סטרא דלעילא וסטרא דלתתא

ולמען שלא יהא מי שליבו נוקפו בזה, בשואלו למה באמת פיקוח נפש דוחה, אם לא שהוא גדול, נראה פנים לדבר.

בימי בחרותי היה רגיל על לשונם של אנשי ה'מזרחי' מה שנא' בתנב"א (רבה פ' י"ד אות י"ב) בגדולת ישראל. דדייני מי קודם לאהבה לפני הקב"ה התורה או ישראל. ומסקנת הדברים היא שישאל קודמים לכל וכו'. והיו מעמידים מאד לדברים הללו וששים מהם, שהנה מצאנו שישאל חשבים מן התורה, וכל כה"ג.

ומחמת שלא קרו ולא שנו, ובוודאי שלא שמשו, לא ידעו ולא יבינו, ששני צדדים הם. יש את עבודת האדם, את המוטל עליו, וזה מלא לגמרי בתורה. ולעומת זאת, מסטרא דלעילא, המכוון מלפני קוב"ה בעבודה, הוא שיהיה אדם המקיים את התורה. שהכל נברא עבור האדם, ולהיטיב לו ניתנה תורה. אך זהו שכר העבודה, ולא חובתו ותפקידו של האדם. מן האדם המבוקש הוא, לקיים ולהעמיד את דבר ה'. והחביב לפני ה' הוא האדם. וכן הוא פיקוח נפש, שאמנם חביב הוא לפניו לדחות, אך וודאי דאי"ז עומד בראשה של עבודת האדם³⁰.

יג.

דבר המלך נדחה - בשביל שישמור שבתות הרבה

והן אמנם שאופן הטלת המצוות על האדם הוא עם קיום המכוון מצדו ית'. שהרי פיקוח נפש דוחה כל התורה, כדילפי מ'וחי בהם'. אולם לזאת ביאר רש"י בסנהדרין תוכן הדבר (ע"י בדבריו שם ע"ד, א ד"ה סברא הוא, וד"ה מאי חזית, ובכ"ד), שהואיל ויקר בעיני המקום נפשם של ישראל, הלכך ניתן דבר המלך לידחות. דבר המלך הוא, והוא הרשה והורה לעבור על המצוות בעבור הישראל. הואיל והישראל הוא המבוקש של התורה עצמה, שישאל ואוריינתא חד הוא, ומשום כך הקב"ה דוחה את מצוות תורתו. אבל לא יעלה על הדעת חלילה לתפוס, שזהו משום שזה 'העומד בראש המערכת התורנית'.

ובכלל, דשיטת ר"ש בן מנסיא בגמ' (יומא פד, ב) הטעם שמחללים שבת בפיקוח נפש הוא משום, 'חלל עליו שבת אחת בשביל שישמור שבתות הרבה'. היתכן לאמר להאי מ"ד דטעם הדחייה הוא משום 'נשגבות' המצווה, והלא אדרבה הוא, דהעיקר היא המצווה, ולמען שיהא אדם המקיים את המצווה מחללים עליו שבת אחת. וראה במאי דשו"ט ה'בית מאיר' עם הרעק"א (א"י"ח שכו"ט) שכתב דגם למ"ד שילפי מ'וחי בהם' הטעם הוא משום שישמור שבתות הרבה³¹. עד כדי שכתב הוא לדינא, דבמקום שתינוק שנשבה לבין מומרים וכדו', שגם אם נצילה לא ישמור שבתות הרבה³², בזה לא נאמר דין פיקוח נפש דוחה שבת. [הבית מאיר לא קיבל דעת הרעק"א, דמ"ד דילפי מ'וחי בהם' לא סבר כהטעם דחלל עליו שבת אחת בשביל וכו'. ועכ"פ מדברי שניהם ניווכח, דלא משום 'נשגבות' המצווה אמרי' הכי].

פרק ד'

'ואומר לך בדמייך חיי'

יד.

כי עליך הורגנו כל היום

[ולכשרואים כמה הרבה עושה ארציות ושטחיות, מתחדדת ההכרה בשמחה שיש להקב"ה בעולמו בבני ביהמ"ד. ומתעצמת תחושת ההכרת טובה והאושר להיות חלק משכאלו, העמלים לברר ולהעמיד הדברים לאשורם. היפך העמי ארצות שלא דיים שמכזבים להעמיד את פיקוח נפש הדוחה כה"ת, להמצווה הנשגבה שבתורה, וכוללים בזאת מידי דלא שייך כלל - מצוות 'ונשמרתם', עוד בודים מליבם ומעמידים תורה אחרת, והגדילו עשו במה שכתבו בעניין המציצה בפה במילה [שהורו שלא לעשות עתה מפני הסכנה] 'ואומר לך בדמייך חיי', ואומר לך וחי בהם'. וגילו בזה פנים בתורה שלא כהלכה, להעמיד עוד 'ואומר לך' חדש. ולעומת ה'בדמייך חיי' האמור כלפי ברית מילה - שקוב"ה אומר לכלל ישראל שמכוחה הם זוכים לחיים - מעמידים המה מקור אחר לחיים, שמירת הבריות³³.

ועל מצוות המילה אמרו בגמ' בגיטין (מ, ב) 'כי עליך הורגנו כל היום', שכלל"י מסתכנים בברית מילה. ועל מסירת כלל ישראל עצמם לסכנה זו נאמר 'בדמייך חיי'. שחיהם של ישראל הינם חיים אחרים, חיים מגבוה. וכמו כן אמרי' התם על מה שת"ח ממיתים עצמן על התורה [ע"ש בכמה אופנים]. והעניין הוא, שאצל כלל ישראל חיהם הטבעיים גם הם באים המה מכח התורה, שלהם התורה היא ראשית לכל. ולא על שמירת הנפש הטבעית הם נשענים, כי אם אדרבה על המצווה.]

טו.

³⁰ וראה בשיחות מועדים (שיחה כ"ו - ישראל ואוריינתא חד הוא) מה שהובא ממו"ר הגר"י דייויד על דברי הגמ' במנחות (סה). 'שהיו בייתוסין אומרים עצרת אחר השבת. ניטפל להם רבן יוחנן בן זכאי ואמר להם שוטים מנין לכם, ולא היה אדם אחד שהיה משיבו חוץ מזקן אחד, שהיה מפטט כנגדו ואמר משה רבינו אוהב ישראל היה ויודע שעצרת יום אחד הוא, עמד ותקנה אחר שבת, כדי שיהו ישראל מתענגין שני ימים. קרא עליו מקרא זה 'אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר'. ואם משה רבינו אוהב ישראל היה, למה איחרן במדבר ארבעים שנה', דחזינן שגם האפיקורסים הראשונים דברו בשם אהבת ישראל. ויעו"ש בהרחבה בבאור דברי הגמ'.

³¹ ולדבריו מה שנוסף בדרשת 'וחי בהם' על הטעם דחלל עליו שבת אחת, הוא דאפי' בספק דוחה, כמבוי' בסוגיא דיומא.

³² ומסתמא לא אמורים דבריו כלפי כגון דורנו שמצויים בעלי תשובה.

³³ וכדית' להלן [אות יז] שורש כוונתם בהעמדת פיקוח נפש למעלה מכל התורה.

מציצה

ומעיקר דברי הגמ' בגיטין הללו, יש ללמוד כהאמור. שאין שייכות כלל בין חובת שמירת הנפש, לדין דחייה הנלמד מ'וחי בהם'. שהרי אמרו שם שכלל'י מוסרים נפשם על מצוות מילה, והלא פיקוח נפש דוחה מילה. ועל כרחך שאכן סכנה יש במילה, אבל זוהי רק אפשרות, ולא הוי כפיקוח נפש, דהוי ספק, וכנת' לעיל [אות ז].

ומהיכן שעלתה להם שיטתם המסולפת, משם ראייה יש להפכם. שהביאו ממה שכתב החת"ס שהיות ומנהג המציצה בפה במילה אינו אלא מנהג, ומקורו רק מן הקבלה, אזי לכן יש לפסוק שבזמן המגפה שלא ינהגו המציצה בפה. וכן אמר הגרי"ש אלישיב שהגר"ח ברלין הורה כן בזמן מגפה. ובזה ראו 'חשיבות' מצוות ונשמרתם, וכללוה עם פיקוח נפש, עד כדי שהעמידה לעומת מילה.

ולהיפך הוא, שהלא להדיא עפ"י שאם רק היה למנהג זה איזה תוקף של דין, או מקור מן הגמ', שוב לא היה נכלל ב'ונשמרתם'. והא קמן דלא שייכא סכנתא כלל לסוגיא דפיקוח נפש, שהרי פיקוח נפש דוחה מילה. אלא דאיכא מצוות 'ונשמרתם', ועל כן במנהג זה של מציצה בפה שאין לו כ"כ תוקף דין כמו מנהג שמקורו מהגמ', סבירא לרבותינו דהוא נכלל בחובת ונשמרתם³⁴.

פרק ה'

'כיון שפירש אדם מן התורה קרוב הוא לעבוד ע"ז'

טז.

ונשמרתם - לאחרים

ומתוך מה שלמדנו שמצוות ונשמרתם היא ככל המצוות, נבין ברור ששייך שיבוא אדם ויאמר שהוא סבור במצב מסויים שאין כאן ונשמרתם. ולאחר אסור לכעוס עליו, הוא אכן יכול להתווכח איתו ולומר לו דעתו, אבל אין לו רשות כלל להעמיד שאין מקום לחלוק. ואם הוא סבור שהשני מזיד אזי רשאי לכעוס עליו כעושה עברה, ולראותו כע"ה וכאחד שאינו מבין³⁵. אבל אם הוא ת"ח, או שסומך על תלמיד חכם, בוודאי שאין שום מקום לטענה עליו.

ולא עוד, אלא, דאף שמצוות ונשמרתם נאמרה גם כלפי אחרים, אינה מחובת בין אדם לחבירו³⁶. ואין זה אלא בדינא דידיה³⁷.

שהרי יסודה הוא בשמירת נפש עצמו, וכל הנפשות בכלל. ואם יחטא חבירו יוכל לגעור בו מדין 'ערבים', או אפרושי מאיסורא, או מצד 'הוכח תוכיח' וכדו', ככל חוטא בעלמא, אבל לעמוד ולתובעו ולהפקיעו כעושה עוולה ומזיק (ליחיד ולכלל), זה ודאי דלא שייך אם אינו מסכנו בוודאי³⁸.

שהרי אין 'ונשמרתם' איזה משהו בסיסי שקודם לכל, שבו לא שייך אלא להחמיר בכל הצדדים. ושאין מקום לשום אדם להורות אחרת בזה. דזהו מצווה ככל המצוות, ואם הוא מתיר מה שהנך אוסר, אין לך אלא לראותו ככל אחד שחלוק עליך בדין מדיני התורה. וכמו שאם יש רוב עכו"ם נת' לך לעיל [אות ח'] שיכול לסמוך על הרוב האומר שאין מצווה, כמו כן בוודאי שיכול לסמוך על ת"ח שמורהו שאין ונשמרתם.

ואולי מדין הרחקת נזיקין דספקא לחומרא, רשאי לתובעו בספק. אלא, דמלבד מה שכבר נת' לך דכל כגון 'מים מגולים' אין בזה תורת ספק³⁹, אך עכ"פ בלא"ה אם יש רוב, או אם יש דעות בזה, אף אם על דינו מצד ונשמרתם יתכן ועבר⁴⁰, בוודאי דלחבירו לא חטא מידי.

³⁴ ואם כבר היה בזה איזה תוקף של דין, מסתברא דנכלל ב'שומר פתאים ה', ע"י להלן.

³⁵ ובוודאי שלא לטעות כהשוטים שאמרו שאם אחד המחלל שבת חשיב מומר, ויינו יין נסך, אם כן בוודאי שהעובר על פיקו"נ [אשר לשטותם כולל ונשמרתם] שדוחה כה"ת חשיב מומר. וכדנת' דאין פיקוח נפש יסוד ושושן להכל, ורק חפצא דדחיה הוא.

³⁶ ואכן מאן דבעי למיהוי חסידא ודאי שיתבע ויחייב עצמו להימנע מכל אפשרות וחשש שיבוא היזק לחבירו על ידו. ועי' לשון הרמב"ן (ב"ב כו, א), 'אף אתה הרחק לפניך משורת הדין, שאין ראוי לחסיד להזיק שום היזק'. ומי"מ אין השני בע"ד לתבוע ע"ז.

³⁷ ואולי יש ללמוד ממה שכלל הרמב"ם ה' רוצח ושמי"נ כאחד, דהוי חובה שבין אדם לחבירו. שכן בפשוטו רוצח הוי ב"א לחבירו. אלא דמלבד מה דיש לפקפק בעיקר הדקדוק, ולא עוד אלא דיש להרהר ברוצח עצמו שכתב הרמב"ם (פ"א מהל' רוצח ושמי"נ ה"ג) על נקמת גואל הדם, 'שאין הנפש קנינו של גואל הדם אלא קנין הקב"ה', עכ"פ אף נקבל הדקדוק כפשוטו, זהו חידוש אשר נצרך ללמדו מדברי הרמב"ם, ואילו אנו באים להפקיע מהתפיסה הגורסת שאין מקום להעמיד ונשמרתם כדין של האדם, אלא כמשהו יסודי וראשון לכל, ואשר על כן כל החוטא בו, הוא חוטא לחבירו, ליחיד ולכלל, וכלפי שמים.

³⁸ ומסורת בבריסק לספר באחד מרבני בריסק שהלווה ממון לאחד, ובהגיע עת פרעון שלח אליו שליח, פעם אחת ושניים, ולא השיבו הממון. ובחלוף הזמן זה בא כופר בחובת הממון לגמרי. ובאו לדו"ד בב"ד, והשביעוהו שבועת היסוד, וקם זה ונשבע לשקר. והרים אותו גאון עליו בקולו, 'רשע, נדעזע העולם' (עי' ב"מ ה, ב). וכחלוף שנתיים, לפתע מוצא אותו א' שנשבע לשקר לגאון ההוא בפתחו. ובקשת מחילה בפיו. ושאלו אותו אחד, והלא שנינו יודעים האמת שאני אכן נשבעתי לשקר, ועל מה יש לבקש סליחה. ועוד דא"כ למה רק עכשיו. והשיבו הגאון, דהיה עד אחד בדין ממון של אחרים, והשביעו את הנתבע, ונשבע לשקר, והרמתי קולי עליו 'רשע, נדעזע העולם', אלא שהיה זה בפחות כח. ועל תוספת הכח שהרמתי קולי עליו, על זה באתי לבקש מחילה. ונתבונן מכאן כמה חמור הזהירות בכבוד חבירו, שאף כאשר הוא חוטא, ומגיעה לו גערה, עכ"ז יש לעשותה כראוי, ולבל יתערב בה כוונה נסתרת למה שאינו מצד הדין, ואף שהתם באמת חטא כלפי אותו גאון, וא"כ בודאי בנידו"ד, שגם באמת אינו חוטא כלפי חבירו.

³⁹ ולכא' באמת יש להקשות על האמור מדברי הגמ' בב"ק קטו, ב. דאמר' התם שלא ישקה אדם במים מגולים בהמת חבירו. ומבואר לכא' דגם ספק כי האי דמים מגולים הוא בכלל התביעות בנזיקין. אלא, דבלא"ה קשיא ע"ד התוס' שם שכתבו בטעם דאסור אף לבהמת עצמו, דהוא משום 'בל תשחית'. והנה בבל תשחית ודאי דבעי לדין ספק, וככל התורה דאמר' בכי האי מה"ת להסתפק [ולהדיא אמרי' בסוגיא דחולין דבמים שנתגלו מקילין בספיקא דאיסורא]. וגם יש לדקדק מלשון הגמ' 'ולא ישקה מהם את בהמתו ולא בהמת חבירו', ומבואר דאיכא שייכות בין איסור עצמו לאיסור חבירו, ועצמו הוא מדין דבל תשחית [לד' התוס']. ועל כן נראה לומר דמתוך דברי הגמ' הללו יש להכריח חידוש, דגם חובת בל תשחית מצטרפת לחובת ונשמרתם, והיא הרחבה לדין השמירה לממון. [ויובן עפ"י דהבאר הגולה שיובאו להלן.] ועל כן, חומרא זו הנוהגת ב'ונשמרתם' - דחיישי לאפשרויות בעלמא, נוהגת היא ג"כ בבל תשחית.

יז.

'אנכי ה' אלקיך' - 'לא יהיה לך'

וכל אלו הם דברים פשוטים, ולא נצרכו להיאמר כלל, אלא שבדעת עמי הארצות מונחת כוונה לעוקרם, ומשתדלים המה למלאות כל העולם בדעתם, שאין מקום לשום צד הרהור ופקפוק בגבולות ה'מצווה הנשגבה שבתורה'. ועלינו ללמוד כת"ח שהטשטוש הלזה שעמי הארץ מנסים לקבוע, זהו המונח בשאיפתה היסודית ובכוונתה של הנטייה לעמי ארצות'.

וכמו שלימד הגר"א קוטלר על אותם שהעמידו מצוות יישוב א"י מעל כל התורה. שבהעמדת מצווה אחת בנפרד ולמעלה מכל המצוות, מונחת עבודה זרה⁴¹. ונעמיק בכוונתו, אטו בא לפעול פחד ולומר שיינם יין נסך וכדו', מה לימוד יש לנו מזה. [וגם דהרבה מהם תינוקות שנשבו]. ומאי נפק"מ לדין אם הטעות היא בתפיסת יישוב א"י, או מצד ע"ז.

והמשכיל יבין, דבא ללמדנו שהמטרה בהעמדת א"י למעלה מכל המצוות, אינה הערך ורצון ה' בא"י וכדו', ואין זה בא אלא מתוך החתירה לעבוד עבודה זרה. שהרי מהי המטרה של העובד עבודה זרה, וכי רק זה עצמו הוא רוצה, לעבוד לאותו הדבר הריק. אלא שהוא מחפש תחליף להשתחרר מהתביעה המונחת ב'אנכי ה' אלקיך', שבדיבור אחד עמו נשלל המקום להשען על משהו אחר, 'לא יהיה לך'. ומחפש יציבות אנושית שבה יהיה ניתן לשקוע במקום ב'אנכי', ושעליה יוכל להורות באצבעו ולומר, 'אלה אלהיך ישראל אשר הוציאוך מארץ מצרים'.

והיא היא התכלית המסתתרת ברצון להעמיד א"י למעלה מכל המצוות. שמחפשים ומבקשים להתייבב על ארץ טבעית, והנהגה מדינית טבעית, ועל סדרי חיים טבעיים, המונחים לפנינו והמוחשים בידיים. וכמו כן בפועל ממש השאיפה הנעלמת בהעמדת 'פיקוח נפש' ו'ונשמרתם' למעלה מכל התורה. שמחפשים להשען על שמירת הגוף הטבעית, ועל הציות האנושי להוראות הטבעיות. ולהעמיד דבר זה כיתד נאמן שלא ימוט ואין רשות לאחד מבאי עולם להרהר אחריו. הפך מה שלמדים בביהמ"ד שכלל"י שואבים את חייהם מגבוה. וזוהי נטייתם המושרשת של עמי הארץ, למצוא אחיזה בארציות, ולכפותה על כולם כאילו וחי"י היא היא 'אנכי ה' אלקיך'.

וראה רש"י בפרשה שניה דק"ש עה"פ (דברים י"א ט"ז) 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים וגו', שכיון שפירש אדם מן התורה קרוב הוא לעבוד עבודה זרה'.

פרק ו'

ונשמרתם - שומר פתאים ה' - חומרא באמונה

יח.

שומר פתאים ה'

ומכאן נבא לעסוק עוד בלימוד גופה של מצוות 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם'.

הנה מצאנו בגמ' ביבמות (ב, ב) ובכמה מקומות שמותר לאדם לעשות דבר אף שיש בו מקום לחשוש לסכנה, מפני ש'שומר פתאים ה''. ושמעתי מדו"ז הגר"י יפה"ן, ששאל, מה מקום יש לערב בעבודת האדם ובחובתו לשמור עצמו הנהגת 'שומר פתאים ה''. והלא תפקידו הוא להיזהר מן הסכנה, ולעשות את המוטל עליו, וכיצד זה רשאי 'לברוח' ולומר משמא ישמרו עלי. ואטו בפיקוח נפש גם נימא הכי.

וביאר, דהנה אמרי' 'חמירא סכנתא מאיסורא'. ומהו הטעם באמת שחמורה היא. ואמר, דאין זה חומרא בדינו, שאנו צריכים להחמיר יותר במצוות ונשמרתם יותר מבשאר המצוות. אלא שעצם החובת שמירה כוללת בתוכה החמרה בספיקות. שזהו גופא שם 'שמירה', זהירות והתרחקות מצד סכנה⁴². והנהגה מן הספק סכנה אינו מקיים ונשמרתם מספק, אלא מקיים בוודאי ונשמרתם, בשמירתו מן הצד סכנה.

ובדברים אלו הפקיע מן המזלזלים (עפ"ל) במה שהיה הגר"י מדקדק בזהירות מחשש סכנה וכגון בהקפדה לסגור הדלת. ואמר, דכמו שהיה הגר"י מחמיר במצוות 'ונשמרתם את המצוות', כן היה מחמיר במצוות 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם'. והיה חושש גם לצד שנראה קצת קלוש, [אשר עדיין הוא בתוך תחום האחריות של האדם, כדלהלן].

ולפי זה הוסיף, דבחוברה זו דווקא ראוי לסמוך על ההנהגה דשומר פתאים ה'. שכן אינו משתמט מן המוטל עליו, ואומר אני הולך כהרגלי ומן השמיים יצילוני. אלא, שכל עיקר חובתו להישמר מן אפשרויות הסכנה אינו אלא בצד שאין האדם בכלל 'פתאים' לגביו, שאז נמסרה השמירה אל האדם, במצוות 'ונשמרתם'. אבל שמירה מצד שחישובו אינו קיים בדעתם של 'פתאים', זה אין הוא ה'שומר', שמירה זו לא נמסרה אליו, ומשמא הוא שמור מסכנות אלו שכן 'שומר פתאים ה'.

יט.

ובלשון הגמ' נראה דהכוונה היא זו ואצ"ל זו, וטפי פשיטא בבהמת חבירו מבהמת עצמו, משום דלעצמו איכא גווי דמותר לו לצורך עצמו להשחיתה, דבהמת חבירו ליכא להא, ואם כן כל שכן דתהא אסורה לו משום בל תשחית, ועכ"פ הא מיהא שלא נאמר כאן חיוב ב"א לחבירו כלל, ולא איירי בשמירת נזקין, וכשם שאינו בע"ד על בל תשחית, כך אינו בע"ד על מאי דלא הוי אלא חשש סכנה. ואמנם, יעוי' לשון ה"י (יו"ד קטז, סק"א) 'ובבהמה טמאה של חבירו אסור מצד היזק ממוני'.

⁴⁰ וכדאיתני' לעיל מהפמ"ג לדון אי חמירא סכנתא מאיסורא אפילו במקום רוב.

⁴¹ ואמר דחזינן בכל דיני התורה, שניתנו עם כללי דחיה, שעל"ת ויש אשר פיקו"נ דוחה ויש אשר עומד בפני פיקו"נ, וכו"כ כללי קדימה ודחיה איתנהו, ומכאן שהתורה אינה מעמידה מצוה אחת מעל כל המצוות. והעושה כן הרי הוא כעובד ע"ז, וכעובד מלאך וכח רוחני.

⁴² ואמנם יעוי' לשון השו"ע בסוף חו"מ 'סכנתא חמירא מאיסורא, ויש לחשוש לחשש סכנה יותר מחשש איסור'. ומשמע קצת דהוא בה'ל' הספיקות עצמם דדינו לחומרא. וי"ל.

עולם חסד יבנה - להחמיר באמונה

ונעמיק עוד בתפיסת ההנהגה דשומר פתאים ה'. שאין הכוונה להנהגה מחודשת המופיעה ומתייחדת לפתאים. אלא שמידה זו שייכת לעיקר בנינו של עולם, ולעצם תפיסת היחס בין הבורא לעולמו.

שכן הקב"ה השתית העולם על מידת חסדו 'עולם חסד יבנה'. ויש לידע שחסד זה מונח הוא בעצם העולם, שהעולם עצמו הוא טוב ומתוקן לאדם. וקו חסד זה נמשך מזכר קדשו, ומופיע בהנהגת שומר פתאים ה'. אשר היא הנהגה כללית בכל מהלך האדם בעולם, שעל כל צעד ושעל נתקל באפשרויות סכנה, אלא שהאדם מהלך כפתי. ובכל מעשיו הנוגעים ליישובו של עולם ולבנינו, הרי הוא נשען על דבר ה' שברא העולם בחסד, שאין עולמו מביא כל רע אל האדם. וזהו חלק בלתי נפרד מן האמונה בטוב ה', ובבריאתו את העולם להיטיב. ובהלל הוא שאומרים 'שומר פתאים ה', שכן הוא חלק מההילולים הראויים להיאמר בזמן גילוי ההטבה מלמעלה.

ונחמד עוד ע"פ מה ששמעתי ממו"ר הגר"י דייוד, במש"כ הרמב"ם בעניין חובת תענית בעת צרה (ריש הל' תענית), 'אבל אם לא יזעקו ולא יריעו, אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו, וצרה זו נקרה נקריה, הרי זו דרך אכזריות'. שצריך הסבר מפני מה האומר שהצרה נקרה נקריה הרי זו דרך אכזריות. וביאר, שהאומר שהצרה מקרה היא, סבור שהצרה מטבעו של עולם היא, וכאילו ח"ו ראוי להיות רע בעולם מצ"ע. וזוהי אכזריות, שהשקפת עולמו היא שהעולם אכזרי, ומתוך נקודת מבט זו הוא מהלך כאן בעולם, והרי הוא אכזרי.

ואפילו לפרנסה מסתכן אדם, כמו שפירש רש"י עה"פ 'ואליו הוא נושא את נפשו' (דברים כד, טו), 'אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עלה בכבש ונתלה באילן'⁴³. ואין זה משום קולא בשמירת הנפש, אלא אדרבה, משום 'חומרא באמונה', האמונה במידה זו של 'שומר פתאים ה''. ואין לך אדם שאינו סומך על מידה זו, ובכל חציית כביש מונחת אפשרות סכנה. והקה"י אמר שאם היו סנהדרין כיום, היו אוסרים נסיעה ברכב מפני שמירת הנפש. ולא ראינו לאי מי מן הגדולים שנמנע מחמת כן מליסוע ברכב, ולכל צורך קטן מאד נוסעים בקלות⁴⁴. וזהו מפני שכעת זהו יישובו של עולם, וכך היא צורת ההנהגה הישרה בו, ובכל כה"ג צריך הוא לסמוך על הנהגת שומר פתאים ה'.

כ.

'ובלבד שלא יהא בזה ביטול תורה ועבודה'

וכמו כן עתה* שהקילו המומחים בזהירות מסכנת הקורונה למען פעילות המשק והכלכלה, אין מקום לאמור אנו מחמירים יותר מהם, ושחייבים לבטל הכל למען שמירת הנפש. שכן הם העוסקים ביישובו של העולם הטבעי, ויש לנו לסמוך על שיקוליהם הטבעיים, [לולי היינו במדינה אשר במזה"ת שחזקה עליהם שהינם מופקרים, אבל אם למשל היינו במדינה של גויים], ועלינו לסמוך על הנהגת ה' שמוביל את טבע עולמו לטובה, להחמיר באמונה. וחלילה לנו מלשלוח יד במה שמעבר אלינו, ולשים עצמנו כמנהיגים ומובילים השולטים בכל סדריו של העולם הטבעי, עד כדי שנסבור שבידנו להרחיק עצמנו לגמרי מן הסכנה.

ובוודאי ג"כ שכן דינם של ביהכנ"ס וביהמ"ד, והם בכלל הנהגה זו של שומר פתאים ה'. שבודאי המה חיוניים לעולם עצמו, שהם הם החיים עצמם. והחזו"א כתב⁴⁵ הגדר עד היכן הגבול שמותר להסתכן בשביל להביא אתרוגים מהודרים למצוות נטילת לולב, שהגבול הוא לפי מה שהסוחרים מוכנים להסתכן למען פרנסתם ורווחיהם מהאתרוגים. והמס"י (בביאור חלקי הזהירות) מפרש להדיא כלפי חובת ונשמרתם, 'ובלבד שלא יהא בזה ביטול תורה ועבודה'.

ורק דעת משובשת של עמי הארצות גורסת שיש לעצור ולשתק לגמרי את כל העולם, את כל ההתקדמות והפעילות, כי עתה עוסקים ב'שמירת החיים'⁴⁶, ורק אחר שעניין זה מסודר ניתן לגשת ולהתפתח. וסבורים לשלוט במצבם ולידע שחיייהם בטוחים ו'מסודרים' לגמרי. ובאים בכל מיני סיסמאות וטיעונים, 'ערך החיים הוא למעלה מן הכל', ושהשמירה על קדושת החיים משותפת ומאוחדת לנו עם החילונים וכדו'. ואנו יודעים ומכירים חובתינו לראות כל דבר מן התורה, ולהעמידו על מקומו וגבולותיו.

וגם כאשר אנו מקיימים חובת שמירת הנפש אין אצלנו העמדת הדבר כעניין טבעי ואנושי ברצון הפשוט לחיים, שכן את חיינו אנו מקבלים מלמעלה - 'בדמייך חיי', אלא מתוך ההכרה מה הם החיים, ומה הוא ייעודם, מתוך 'החיים ברצוננו'.

פרק ז'

'לכבודי בראתי'

כא.

כל הנקרא בשמי לכבודי בראתי - וחיי עולם נטע בתוכנו

ונראה גובה ורוממות התפיסה הראויה לבני תורה על מצוות שמירת הנפש, מתוך דברי הבאר הגולה בסוף חושן משפט.

⁴³ וכן למד מכאן הנוב"י (תנינא יו"ד סי' י'), דמותר לאדם להסתכן בכניסתו ליערות המסוכנים בחיות רעות, אם הוא עני ופרנסתו מן הציד. ⁴⁴ ובמקום אחר נתי' (ע"י שיחת אחרי מות קדושים ע"י אות טו') אם כן מאי נפק"מ שאם היו סנהדרין כיום היו אוסרים, ומה בא ללמדנו בזה.

***הדברים נמסרו בתקופה שהקילו יותר בפתיחת ה'משק'.**

⁴⁵ הו"ד בדרך אמונה ח"ד בסופו מכתבים מהחזו"א מכתב כז', ונד' בקוב"א ח"ב מכ' עז'.

⁴⁶ וברבותינו לא מצינו לשון זה 'שמירת החיים', אלא 'שמירת הנפש', ועייין.

ואלו דבריו; נ"ל הטעם שהזהירה התורה על שמירת הנפש⁴⁷, הוא מטעם שברא הקב"ה את העולם במידת חסדו להטיב לנבראים, שיכירו גדולתו, ולעבוד עבודתו בקיום מצוותיו ותורתו, כמו שאמר הכתוב 'כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו וגו''. וליתן להם שכר טוב בעמלם. וכל המסכן עצמו, כאילו מואס ברצון בוראו, ואינו רוצה לא בעבודתו, ולא במתן שכרו. ואין לך זלזול אפקירותא יותר מזה, וכו'. עכ"ד.

ונוסיף לדבריו, מה שכתב הרמב"ם כלפי מצוות שמירת המקדש (פ"ח מהל' בית הבחירה ה"א), 'שמירת המקדש מצוות עשה, ואע"פ שאין שם פחד מאויב ולא מליסטים, **שאין שמירתו אלא כבוד לו**. אינו דומה פלטרין וכו', ע"ש. ומבואר, דתוכן 'שמירה' מתחייב בדבר שראוי לנהוג בו כבוד, ואף שאין בו צורך כלל, עצם מעשה השמירה הוא הנרצה. וא"ש נמי הכא במצוות 'ונשמרתם', שגם היא - לדברי הבאר הגולה הללו - לגילוי כבוד שמים בקבלת חסדו ית'.

והוא הביאור בגדר הדין שאמר הגר"י יפה"ן, שעצם המצווה מחייבת להיזהר מן הספק. כי עיקר המכוון במצווה זו הוא הכבוד המונח בקיום אחריות השמירה, שנכיר ביחס הראוי למה שנתן לנו הקב"ה חיים המאפשרים לנו את עבודתו. ועל כן נחמיר בגילוי ערך ויקרת מתנה זו, ונתרחק מכל זלזול בנפש המסורה לנו מגבוה. שההרחקה עצמה היא המבוקשת, מפני הכבוד המונח בה, וכשמירת המקדש שלא מפני הצורך היא, אלא מפני הכבוד.

ועל כן באה חובה זו בהדי פרשת מתן תורה, וכאחד באזהרת שכחת המעמד שבחר בנו ה'⁴⁸. שעל ידי קיום הכבוד הזה⁴⁹, על ידי הנהגת השמירה הזו, אנו מחזירים ופועלים בנפשנו את המשקל של החיי עולם הנטועים בתוכנו. ובכך אנו מרחיבים את חיינו להיות כלי ומקום ראוי ומוכשר למילוי רצונו ית' לגדלנו ולאמצנו בחסדו. להטיב לנו ולקרבתנו אל עבודתו.

ונזכה כולנו, שנחוש בטעם החיים, טעם הדבקות בחיי עולם שננטע בתוכנו. ומתוך לימודנו, מתוך עסקנו ועמלנו בתורה, נדע לאחוז כאחד בשני הצדדים. הן במכוון מצדו ית' בעבודתנו, והן בהשתדלותנו לשייך עצמנו לעבודתו ולגדולתו. נבחין ש'חביבה נפש ישראל לפני המקום', ושעם זאת 'עליך הורגנו כל היום'. עד שמתוך כך יתחדשו עלינו החיים ממקור החיים, חיים שיש בהם אהבת תורה ויראת שמים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם⁵⁰.

⁴⁷ וגם ממנו נלמד שלא קאתי עליה כלל מדין וחי בהם שבכה"ת.

⁴⁸ וכמו שנת' לעיל אות ו' שעיקר מקרא זה ד'ונשמרתם מאד לנפשותיכם' עוסק בחובת זכירת מעמד הר סיני.

⁴⁹ וראה בפחד יצחק שבועות (מאמר ח') שמבאר אזהרת שכחת מעמד הר סיני המפורשת ב'ונשמרתם' שהיא לכבוד התורה.

⁵⁰ עיי' רמב"ן שם (ויקרא יח, ד), 'ורבותינו אמרו וחי בהם ולא שימות בהם ללמד על פקוח נפש שדוחה את השבת והמצות, ומדרשו (תו"כ פרשה ט י) וחי בהם לעולם הבא, אם תאמר בעולם הזה, והלא סופו הוא מות, וכו', דע כי חיי האדם במצות כפי הכנתו להם, כי העושה המצות שלא לשמן, על מנת לקבל פרס יחיה בהן בעולם הזה ימים רבים בעושרו בנכסים וכבוד, ועל זה נאמר בשמאלה עושר וכבוד, ופירשו, למשמאלים בעושר וכבוד. וכן אותם אשר הם מתעסקין במצות על מנת לזכות בהן לעולם הבא, שהם העובדים מיראה, זוכים בכוונתם להנצל ממשפטי הרשעים, ונפשו בטוב תלין. והעוסקין במצות מאהבה, כדין וכראוי עם עסקי העולם הזה, כענין הנזכר בתורה בפרשת אס בחקותי, והשיג לכם דיש את בציר וגו', יזכו בעולם הזה לחיים טובים כמנהג העולם, ולחיי העולם הבא זכותם שלמה שם. והעוזבים כל עניני העולם הזה ואינם משגיחים עליו כאילו אינם בעלי גוף, וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם בלבד, כאשר היה הענין באלהו, בהדבק נפשם בשם הנכבד יחיו לעד, בגופם ובנפשם, כנראה בכתוב באלהו וכו', ובבני העולם הבא העומדים בתחיית המתים. ולכך יאמרו הכתובים בשכר המצות, למען יאריכון ימך, למען תחיה, והארכת ימים. כי הלשון יכלול מיני החיים כולם כפי הראוי לכל אחד'.

הוספה

'ושם דרך'

נלמד ואף ניזהר, נשמח וגם נישמר

ויש לנו לעמוד על נפק"מ טובא למעשה ממה שלמדנו. ע"פ נקודה שעורר המשפיע רבי צבי מאיר זילברברג, במה שרואים דפשיטא להו לאינשי בכל תקופה זו להימנע מכל מגע עם רעהו, כלחיצת ידיים לשלום ולברכה וכיו"ב, אשר בהתבוננות פשוטה נחשוב בדבר מדוע לא ניתן להמשיך לכבד החתן לדוג' בלחיצת יד ומזל טוב, ואחרי כן מיד ירחץ ידו כראוי, אשר בזה האופן הלא אין כל בית מיחוש וסכנה כלל, עכ"ד. וזו תפיסה והסתכלות של חיי עבודת השם⁵¹. וע"ד דברי החזון איש (קוב"א ח"א, קנג), שעל כל תנועה צריך להתייעץ עם השולחן ערוך. ויש להבחין מזה תפיסה אנושית מצויה לצערנו בתקופתנו, כאילו והשתא בטל כל העולם ודרכו כמנהגו נוהג, ולא מכניס האדם עצמו בכלל מחשבה ושיקול דעת כיצד ניתן לו לקיים ההנהגות הראויות וכיו"ב, ומשכ"ל תחושת רפיון ידיים זו אפילו כלפי יכולת ואפשרות של קיום מצוות כהלכתן וכמאמרן.

וכלפי מה הדברים אמורים, שנראה דכל זה תלוי בדברינו לעיל, כיצד תופסים ה'ונשמרתם'. דמי אשר יתפוס כאילו הוי חלילה ציור של השבת העולם וביטול מקום האדם ומצוותיו, וידמה בעיניו כאילו ויש כאן מציאות חדשה שבה העולם עצר מלכת ואין בה מקום לשאר המצוות ח"ו, ואזי יתכן שיבוא לנהוג לבטל ממנו מצוות שמחת חתן וכלה. וכן מצוות כיבוד אב יוכל להעלות בדעתו כאילו בטלה חלילה שמה יסכנם וכו', ומשכך לא יטרר ויחפש אופן לקיימה יחד עם זהירות היטב. אכן באמת הלא אף זו מצווה, 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', והרי זו ככל המצוות שיש לקיימן תמיד, אשר תדיר עולה הספק והצורך במשקל מקומה של מצווה זו עתה בפועל כלפי רעותה, וכגון תלמוד תורה ועמלה מחד ומאידך מצוות וחסד אם אפשר לעשותם ע"י אחרים אם לאו וכו'. וכך גם מצוה זו דשמירת נפש כך הוא מקומה, מצווה בין כל שאר דיני התורה, ויש מקום למשקל בכל דרכינו, לידע אימתי עושים בפועל כך הנהגת מצווה זו דשמה"י, ואימתי נוהגים דיני קדימה ודחייה של מצוה אחרת המוטלת עליו⁵². וכיצד נקיים ב' המקראות בהדד. ושיקולים משיקולים שונים ישנם, מה ספק ומה ודאי, מה אפשר לעשותו ע"י אחרים ומה לא, ועוד כיו"ב, וכדוגמת משפט האדם תדיר בכל המצוות.

וכי היכא דברירא שאין עבודתנו להימנע מדיבור כלל שמה נבוא לדבר לה"ר, דפשיטא שעצם קיום כל המצוות אינו עומד לדיון, ואל לנו לתפוס שהדיבור הנו פסיק רישא להיכשל בלשה"ר ושלא ניתן לצפות ולסמוך על האדם שיהא ירא שמים⁵³ ויקיים את התורה במצבו ובטבעו, והא גופא מרבותא של מעלת כלל ישראל שניתנה לנו תורה לקיימה בתוך חיינו, ולגלות בכך החיי עולם הנטועים בתוכנו. ואכן לפעמים זו מעבודות קשות שבמקדש, אבל זוהי חובתנו בעולמנו. ואין אנו בני חורין להיפטר ממנה. וכך כאן לא יעלה על הדעת לתפוס בחיוב ללמוד או שמחת חתן וכלה או כיבוד הורים וכו' וכו' כאילו פחות קיימים עתה, לנהוג חלילה בונשמרתם כאילו העולם בטל ואין לנו עוד מקום ובחירה לקיום מצוותינו. ואלא נאחזו כצורתו ודינו, מצוות ונשמרתם, ונשקול ונקיים כיצד לקיים כל מצוה כראוי, נלמד ואף ניזהר, נשמח וגם נישמר.

ויש להעמיק עוד, שהתפיסה כאילו ובשביל לקיים ונשמרתם א"א לנהוג בה בתוך המציאות של חיי תורה ומצוות בשלימותן וכצורתן, אלא מצריכה היא לביטולה חלילה, חסרה בתפיסת כל המצוות, כאילו ואין מקום קיומם בתוך חיים הטבעיים, אלא מחוצה להם ובביטולם. וח"ו הדבר, ואדרבה, כל עבודתנו וחובתנו בעולמנו הם קיום המצוות והדינים כולם, בתוך העולם ובהדי הנהגת עולם כמנהגו נוהג. ודעת לנבון כיצד לשקול בכל דבר למעשה, וכעבודת המשקל תמיד וכנ"ל.

ואף בתלמוד תורה עצמו בעי' לנקוט עם שיקול הדעת, עי' במו"ק (ה' א') רבי ינאי הוה לי ההוא תלמידא דכל יומא הוה מקשי ליה בשבתא דריגלא לא הוה מקשי ליה⁵⁴ קרי עליה ושם דרך אראנו בישע אלקים⁵⁵.

ובכך יש ללמוד ד' רש"י בפר' שמיני עה"פ (ויקרא יא, מז) 'להבדיל בין הטמא ובין הטהור [ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל]', שפי' 'בין טמאה לך לטהורה לך, בין נשחט חציו של קנה לנשחט רובו'. אשר יש לעמוד מה באים ללמד שיש לנו להבדיל בין אם נשחט חציו של קנה או רובו, הלא בעינן שחיטה כהלכתה והיא בנשחט רובו. ואלא שכך כל חיי היהודי ועבודתו, אינו פורש מהחיים, אלא הוא חי ואוכל ומתקיים ועומד בעולמו, אך מבדיל ומברר בתוך חיינו מה יכול לשמש ולהיות חלק מהם, ומה בשלילה כלפיו. מבדיל נשחט רובו של קנה שעומד עברו וטהור כלפיו, מנשחט חציו של קנה, שהריהו כחיה אשר לא תאכל. וכך בכל התורה, בכל מצוה ודין, חי איש ישראל בתוך העולם והמציאות, ובתוכו באה חובתו להעמיד את זה אוכל וזה מופקע ממנו. בזה יכול להשתמש ובזה לאו. ויש להוסיף, שכל זה 'הבדלה' היא, בין הטמא ובין הטהור, רובו של קנה לעומת חציו, במציאות קרובים הם למאד זה לזה, וניצב היהודי בחייו ומבדיל זה לחיי עולם, קיים ועומד בעולמו, וזה מופקע מהם.

⁵¹ וניתן לכ"א ללמוד ממנה ולדמות מילתא למילתא במה שנוגע אליו ומתאים למדרגתו.

⁵² וכדברי הגר"א קוטלר [שהובאו באות יז] שבכל מצוות התורה אשכחן דחיה וקדימה, ולעולם אין מצוה אחת העומדת בפני עצמה על כולן.

⁵³ וכמ"ש קהלת (ז, יח) 'כי ירא אלקים יוצא ידי כולם'.

ועיי"ש במצודות דוד עה"פ (טז-יח) 'אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. אל תרשע הרבה ואל תהי סכל למה תמות בלא עתך. טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ידך כי ירא אלקים יצא את כלם'. וז"ל: 'אל תרשע הרבה. אם בא לך דבר המחריד, אל תחרד יותר מדאי ולא תבלבל דעתך. ואל תהי סכל. לבלי הרגיש כלום בדבר המחריד. למה תמות בלא עתך. למה תעשה כזאת אשר בעבורם תמות בעוד שלא נשלם ימך, כי החרד ביותר הנה החרדה ממיתו, ומי שאינו מרגיש כלום אינו נשמר מדבר המחריד והמות נכון בידו. טוב וגו'. רוצה לומר להחריד מדבר המחריד. וגם מזה וגו'. רוצה לומר לאמן הלבב לכל ירגיש הרבה להטריד ביותר. כי ירא אלקים. מי שהוא ירא אלקים הוא יוצא ידי שניהם מעט להחריד ומעט לאמץ הלבב, כי החרד ביותר הוא כאלו מסיר בטחונו מה', ומי שאינו מרגיש כלום הוא כאלו אינו חושש על גזרת המקום אשר שלח עליו החרדה'.

⁵⁴ ופירש"י משום דאתו כו"ע לפרקא ואי הוה מקשי ליה ולא הוה מצי לפרוקי הוה מכסיף.

⁵⁵ פירש"י שמחשב בשעות איזה מהן להקשות איזה מהן שלא להקשות.

ועד"ז בתלמוד תורה, אשר ומצווה בזה מחד בשמירת נפשו, [וכמ"ש הרמב"ם (פ"ד מדעות ה"א) הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף וכו'], ומאידך מיסודו שיהיה באופן ד'ממית עצמו', שיקיים בהדי שמירת נפשו 'כי עליך הורגנו כל היום'⁵⁶, כדדרשין בגיטין (נ"ז ע"ב). וכך בתקופתנו, עבודתנו לא לפרוש מהחיים ומהעולם, אלא לחיות ולהבדיל בתוכם בחוט השערה, לשקול בדעתנו בכל תנועה מהו חציו של קנה ומהו רובו, להתייעץ עם השו"ע מה טמא לנו ומהי החיה אשר תאכל.

ומי יודע אם זו לא אחת התועלות שהננו אמורים לקנות בעמידה בנסיונות של מצבנו.

ומדברי הגמ' במו"ק הנ"ל למדנו שעלינו להדבק בדרך זו של ו'שם דרך', ועי"ז נזכה ל'אראנו בישע אלקים'.

מפתחות

כתבי רבותינו

נודע ביהודה כ. בהע.

ביאור הגר"א ט. בהע.

רבי עקיבא איגר ז. יג.

בית מאיר יג.

באר הגולה טז. בהע. כא.

פני יהושע ב.

חתם סופר טו.

שב שמעתתא ח.

קובץ הערות ג.

אבני נזר ט. בהע.

חזון איש – קובץ אנרות כ. ובהע.

דרך אמונה כו. בהע.

מסילת ישרים כ.

מצודת דוד הוספה בהע.

חזון איש – קובץ אנרות הוספה.

פחד יצחק ט. בהע. כא. בהע.

דברי רבותינו

רבי יוסף שלום אלישיב טו.

רבי חיים ברלין טו.

רבי יהונתן דוד דייניד יב. בהע. יט.

רבי אלחנן וסרמן טבהע.

רבי יעקב יפה"ן יח. כא.

הגר"ח סולובייצ'יק י.

הגר"ז סולובייצ'יק יח.

אחד מרבני בריסק טזבהע.

רבי אהרן קוטלר יז. ובהע. הוספה בהע.

רבי חיים קרייזוירט ט. בהע.

רבי ישראל יעקב קנייבסקי כ.

רבי צבי מאיר זילברברג הוספה.

⁵⁶ עיי' ט"ז אבן העזר סי' כ"ה על ב' דרכים בזה, ושממנו יסוד בעוד ענינים.